

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

a lezárult OTKA T 049108 pályázati programról a 2005-2008 évben

A beszámoló bevezetéseként feltétlenül meg kell említenem, hogy „*A Teremtés könyve kompozíció-, szerkesztés és hagyománytörténeti elemzése*” című kutatási téma már elnyerte az OTKA pályázati támogatását a 2000-2003. évben. A kutatási program folytatása kapott további OTKA támogatást a most lezárult 2005-2008. esztendőre. Ez egyben azt is jelenti, hogy a két pályázat témája, munkamódszere és célja ugyanaz, azzal a különbséggel, hogy 2005-2008. évben a Teremtés könyvének más szövegegységei kerültek elemzésre. A 2000-2003. évben elkészült a Ter 1-11 (bibliai őstörténet) teljes feldolgozása és kiadásra került kommentár formájában, a 2005-2008. évben a Ter 12-50 (patriárkák /és József/ története) volt az elemzés tárgya.

Mint témavezető a kutatási program célját és eredményét az alábbiakban összegzem:

A Teremtés (Genesis) könyve a Bibliában egy nagyobb hagyományegység ill. jelenleg egy összefüggő könyvcsoport (Teremtés, Kivonulás, Leviták, Számok, Második Törvénykönyv), szaknyelven a Pentateuchus része. A Pentateuchus az emberiség őstörténetének és Izrael előtörténetének bibliai hagyományát öleli fel (őstörténet, patriárkák, kivonulás, Sinai hagyomány, pusztai vándorlás, Kelet-Jordánia meghódítása). Ebben a nagy összefüggésben a Teremtés könyve az emberiség őstörténetére és az Izrael előtörténetére vonatkozó biblikus tradíció világosan elkülöníthető részét (őstörténet Ter 1-11; patriárkák története Ter 12-36; József története Ter 37-50) tartalmazza, meghatározott hellyel és szereppel. A Pentateuchuson belül a Teremtés könyvéről tehát, mint önálló irodalmi egységről is beszélhetünk, saját kompozícióval, teológiai szempontokkal. A jelenlegi végső kánoni forma hosszú és bonyolult hagyományfolyamat eredménye.

Az elmondottaknak megfelelően a kutatási téma célja háromrétegű, és részletekre bontva következő:

1./ A Teremtés könyvének vizsgálata, amennyiben a Pentateuchus-hagyomány összefüggésének része. Ez azt jelenti, hogy a könyv hagyományanyagának keletkezését, szerkezeti és teológiai sajátosságait az Izrael előtörténetét átfogó tradíció egészéhez való viszonyában határozzuk meg.

2./ A Teremtés könyvének, mint önálló egységnek vizsgálata, amely magában foglalja a kánoni forma szerkezetének, illetve a szerkezet nagyobb egységei (őstörténet, patriárkák, József története) egymáshoz viszonyának kompozíció-történeti és teológiai kérdéseit, azaz a könyv kánoni formájának elemzését. Ide kapcsolódik a héber szöveg olyan jellegű magyar fordításának készítése is, amely fokozottabban figyelembe veszi az eredeti szöveg sajátosságait.

3./ A patriárkák (és József) bibliai történetének és a historicitás problémájának vizsgálata, azaz a Teremtés könyve a maga sajátos irodalmi műfajában és teológiai látásmódjában mennyiben közöl történelmi emlékeztetést Izrael ősatyjairól. Ide kapcsolódik a patriárkák vallásának vizsgálata is.

A pályázat témájának program szerinti feldolgozása a következő megállapításokra jutott.

1.) A Teremtés könyve a Pentateuchus-hagyomány része, amellyel szorosan összefügg a könyv keletkezéstörténete, szerkezeti és teológiai sajátossága. A Pentateuchus keletkezéstörténete a biblikus kutatás legvitatottabb kérdése. Az az álláspont került a programban alkalmazásra, amely szerint A Teremtés (Genesis) könyvének magyarázatánál a pátriárkák történetét a szöveg kánoni formája, szerkezete és sajátosságai alapján fejtjük ki. Célunk a végső forma bemutatása, mert ebben szólal meg mindaz, amit Izrael a pátriárkákról a Pentateuchus egészébe helyezve közölni akar. Azonban a kánoni forma megértése és magyarázata sem hagyhatja figyelmen kívül a szöveg diakronikus dimenzióit. A pátriárkák történetének hosszú fejlődéstörténete van, amelynek kezdetei a korakirályságra mennek vissza, és csak a fogság utáni idő irodalmi tevékenysége zárja le. A babiloni fogság korával kialakult politikai, társadalmi és vallási háttér kétségtelen jelentős szerepet játszott akár egyes elbeszélések, akár a pátriárkák történetének nevezett elbeszélés-összefüggés kialakulásában. Magában a szövegben a nem-papi és papi szövegállományt különböztetjük meg. A pátriárkákról szóló szövegekben mindkét szövegállomány megtalálható. Számolunk azzal, hogy a Pentateuchus-elbeszélés valamilyen formája már a késő királyság idején kialakult a nem-papi szövegekben (Jahvista), amelynek része volt az Izrael ősatyjairól szóló hagyomány is. A nem-papi szövegek részei voltak egy ősbiblia múnék (nevezik ősbiblia elbeszélő múnék, Jehovista/Jahvista/Jeruzsálemi történeti múnék is, eredete visszamegy a fogság előtti időre, a királyság idejére, jele J). A nem-papi szövegek esetében többrétegű hagyományanyaggal számolunk, amelynek eredete visszamegy a korakirályság idejére, de későbbi eredetű hagyományanyag is jelen van.

A papi szövegeket önálló múnék (Papi írás) tekintjük, amely a babiloni fogság eseményének összefüggésében keletkezett (jele P). A Pentateuchus kánoni formája a nem-papi szövegek (Jahvista), és a papi szövegek (Papi írás) összedolgozásaként jött létre, az ún. nagyredakció révén Kr. e. 400 körül. Az egyetlen írássá dolgozott szövegek a Pentateuchus összefüggésében új jelentést is kaptak, és végső redaktor tevékenységének eredményeként egy új irodalmi egység jött létre. A nagyredakció annak a folyamatnak eredménye, amelyben a júdeai templomközösség belső azonosságát törekedett meghatározni, és a közösség főbb csoportjainak vallási hagyománya egyezésre jutott. Mérlegelve a szövegben érvényesülő a teológiai hagyományok sokszínűségét, a Pentateuchus nagyredakcióját kompromisszumként kell értékelni. Ez a nagyredakciónak nevezett feldolgozás, azaz a papi és nem-papi szövegek egyesítése, nem jelenti a szöveg végérvényes lezárását, hanem még további kiegészítések is történtek a Pentateuchus szövegébe, így a pátriárkák szövegösszefüggésébe is, pl. Gen 14, amelynek mértékét és jelentőségét az utóbbi évek kutatásai törekednek feltárni. Után még kerültek kisebb kiegészítések

2.) A Teremtés könyvének szerkezeti egységeiben a fentebb mondottak a következő módon érvényesülnek. Az őstörténetben (Ter 1-11) a J és a P egymás mellé helyezése egy új egyensúlyt teremtett. Ez azt jelenti, hogy mindkét forrás megőrizte a saját karakterét és üzenetét, de a J és a P egyetlen szöveg egységbe helyezve a saját tulajdonságaikon túl önálló jelentéstartalmat is kaptak. Ezért lehetséges, hogy az őstörténet egészének teológiai jelentéséről beszéljünk. A J és a P eredetileg önálló pátriárkai történeteiből (Ter 12-36) a végső redaktor egyetlen pátriárkák történetét teremtett, mégpedig a J és a P szövegek megfelelő elhelyezésével ill. redaktori szövegszakaszok beillesztésével, ugyanakkor J és P szövegek saját tulajdonságaik szerint is szóhoz jutnak. A József története (Ter 37-50) jelenlegi formájában redakciós egység, vagyis különbséget kell tenni a tulajdonképpeni József történet (37; 39-45; és részletek a 46-50 fejezetekből) és a későbbi kiegészítések között (37; és részletek a 46-50 fejezetekből). Azok a vélemények látszanak jogosultabbnak, amelyek a József történetet (a J és P-től független) önálló irodalmi egységnek tartják, és mint ilyen került a pátriárkák összefüggésébe.

A programban a Teremtés könyve kánoni formájának vizsgálata kapott hangsúlyt, amelynek a 12-50 fejezete a pátriárkák története. A kánoni szöveg szerkezetében az egyes

pátriárkák szakaszát (Ábrahám: 11,27-25,11; Izsák 25,19-37,1; Jákob 37,1-50,26) genealógia nyitja és a pátriárka haláláról szóló megjegyzés zárja, amely mélyen belenyúlik a következő pátriárkáról szó elbeszélésegyeségekbe (lásd pl. Izsák vagy Jákob esetében, amelyben nincs önálló József történet, minthogy az a Jákob egység része lett). Az egyes pátriárkákról szóló ősbibliai elbeszélés anyag jóval szűkebb, sőt kérdéses, hogy Izsák mondanivalójáról beszélhetünk-e. A kánoni forma tehát az eredeti hagyományegységek határait átlépi és folyamatos történetet épít ki, amelyben a teológiai szándék és az irodalmi szerkesztés erősen érvényesül. A kánoni forma felépítésében kisebb szerkezeti összefüggések is megállapíthatók.

3.) Külön elemzésre került a pátriárkai hagyomány irodalmi műfaja és a történetisége, valamint a pátriárkák vallásának kérdése. Az elbeszélésekben korábbi és későbbi időszakok viszonyai keverednek, azaz az elbeszélők saját koruk viszonyait vissza vetítik a pátriárkák idejébe, amelyeket nem lehet mindig elkülöníteni egymástól. További nehézséget jelent az is, hogy a pátriárkai történetekben megjelenő jogszokások, személy- és helységnevek, nemcsak a pátriárkák korának tekintett Kr. e. 2. évezredre, hanem az 1. évezredre is jellemzőek. Az adatok megoszlása viszont gazdag képet rajzol az ókori Kelet családi és társadalmi szokásairól, történeti környezetéről, s ezen keresztül a pátriárkai hagyomány történelmi vonatkozásai szélesebb összefüggésbe kerülnek. A Ter 12-50 fejezetek elemei összességükben tehát a történelembe ágyazottak és nem fantázia termékei. Az elbeszélések számos eleme viszont (a pátriárkák családi-nemzetségi társadalmi környezete, egy a mózesi jahvizmustól különböző vallástípus) az Izraelt és a mózesi jahvizmust megelőző világot, az ún. pátriárkai kort tükrözi. Amikor tehát Izrael elbeszélte őseinek történetét, azt nem a mítosz világba vetítette ki, hanem a történelemhez kapcsolta.

A bemutatott kutatás a Teremtés könyvéhez írt tudományos kommentár előkészítését szolgálja. A leírt eredmények és megállapítások első olvasásra nagyon általánosnak tűnnek, valójában a kommentárban érvényesülnek, ahogyan meghatározzák a bibliai szöveg magyarázatát és teológiai értelmezését. Mindez a kommentár 2002-ben könyv formában megjelent első kötetében már ellenőrizhető, és a most, 2009 első felében megjelenő második kötet is ezt tükrözi. A publikált tanulmányok, úgy készültek, hogy a kommentár szövegébe lehető legkisebb változtatással átvehetők legyenek. A pályázati program során olyan tanulmányok is készültek, amelyek a Teremtés könyvének tágabb összefüggésére épülnek.

A kutatási témában tematikus sorrendben a következő tanulmányok jelentek meg, amelyeknek itt csak címeit és a megjelenés időpontját közlöm.

1° Tanulmányok a Teremtés könyvéből:

Die Gestalt von Kain und Abel in der biblischen Tradition

Parare Viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. ZAKAR Ocsist.'s 75th Birthday

(ISBN 963 361 696 4 ISSN 1585 -857X) Szerkesztette Sz. Anselm SZUROMI O. Praem

Bibliotheca Instituti Postgradualis Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 7

Budapest 2005 (Szent István Társulat) 307-337 old.

Káin és Ábel alakja a bibliai hagyományban

Jeromos füzetek 61 (2005) 3-24 old.

„Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége” A Gen 12,1-4a elemzése
Porta patet. A 60 éves Török József köszöntése
(ISBN 978 963 361 940 7) Szerkesztette Perendy László
Budapest 2007, 201-211

2⁰ A Pentateuchus és a Teremtés könyvének viszonya:

Pentateuchus – vallástörténet – üdvtörténet
Vallástudományi Szemle 3. évf. 1 szám (2007) 37-67

Pentateuchus – tanítás a kezdetekről
Teológia XLI évf. 3-4. szám (2007) 204-213 old.

3⁰ Tanulmányok a Teremtés könyve tágabb összefüggésében:

Mózes, a közbenjáró
Vallástudományi Szemle 2. évf. 1 szám (2006) 26-38

Papság, papi szolgálat az Ószövetségben
Teológia XLII évf. 1-2. szám (2008) 58-69 old.

JHWH az egyetlen Isten (I. rész)
Teológia XXXIX. évf. 3-4. szám (2005) 137-152 old.

JHWH az egyetlen Isten (II. rész). A monoteizmus Izrael vallástörténetében
Teológia XL évf. 1-2. szám (2006) 67-84 old.

JHWH az egyetlen Isten (III. rész). A monoteizmus Izrael vallástörténetében
Teológia XLI évf. 3-4. szám (2006) 161-184 old.

4⁰ Tanulmány a Teremtés könyvében alkalmazott szövegmagyarázat alapján:

Az exegézis és az értelmezés főbb irányai napjainkban. Kitekintéssel az intertextuális exegézisre
Teológia XLII évf. 3-4. szám (2008) 215-223 old.

6⁰ Monográfia

A Genesis könyve II. Ábrahám. (2009)

A monográfia kézirata a kiadónál van és a nyomdai kiadás 2009 első felében várható (ISBN 978-963-277-103-8). A monográfiát megjelenése után azonnal küldöm az OTKA Bizottságnak.

A monográfia kb. egyharmadát a pátriárkai elbeszélésekhez készült általános bevezetés teszi ki (a pátriárkák történetének kánoni formája, szerkezete, forrásai és keletkezése, a Pentateuchus keletkezése, az Ábrahám elbeszéléskör jellegzetességei, a Ter 12-36 és a történelem, a pátriárkák vallása). A kommentár további részét a bibliai szakaszok magyarázatát alkotják. Minden szakasz analízisét a héber szöveg szövegkritikai vizsgálata, a szakasz irodalmi formája (az egység lehatárolása, irodalomkritikai kérdései és felépítése, redakciótörténeti kérdései, a forrásainak meghatározása, az egység helyzete az Ábrahám elbeszéléskörben)

vezeti be, és ezt követi a szövegmagyarázat. Mindezekhez kapcsolódik adott esetben még egy-egy szakasz speciális irodalomtörténeti, filológiai vagy teológiai problémáinak tárgyalása. Az elemzés során felhasználásra kerülnek a nemzetközi szakirodalomban megjelent publikációk, nem utolsósorban az elmúlt öt esztendő jelentős monográfiái és szakkikerei.

A pályázati program eredményei az oktatásban is alkalmazást, ill. ismertetést nyertek.

A PPKE HTK Ószövetségi Szentírástudományi Tanszék tanrendje minden harmadik félévben *A pátriárkai elbeszélések* címmel szemesztert hirdet meg, amelynek témája a Teremtés könyvének Ábrahám elbeszélései (Ter 12-25 fejezetek). Az előadások anyaga egyetemi jegyzet formájában áll a hallgatók rendelkezésére. Az Ábrahám elbeszélés-kör pályázati program keretében feldolgozott anyagának egy része a hallgatók számára készített jegyzetben került publikálásra, természetesen az oktatásnak megfelelő terjedelemben és részletességben. Egy ilyen szellemben készített jegyzet már 2005-ben kiadásra került, de átdolgozott és kiegészített formája második kiadására 2008 januárjában került sor. A jegyzet bevezetést tartalmaz a pátriárkák történetéhez és az Ábrahám elbeszélésekhez, valamint az Ábrahám elbeszélés-kör válogatott szövegeinek magyarázatát.

A Fakultás tanrendjében (Ordo Academicus) a hallgatók számára meghirdetett szemináriumok formájában.

Az egzegézis módszertana a Teremtés könyvének pátriárkák elbeszélésének szövegei alapján (2005 tanév 2. félév)

A bibliai elbeszélés jellegzetességei (elemei, felépítése, szóhasználata stb.) és azok bemutatása a József novella héber nyelvű szövegének olvasásával és elemzésével (2006/2007 tanév 1. és 2. félév)

A bibliai elbeszélés jellegzetességei (elemei, felépítése, szóhasználata stb.) és azok bemutatása a József novella héber nyelvű szövegének olvasásával és elemzésével (2007/2008 tanév 2. félév)

A kutatás eredményeinek publikációja (értekezések, és a kommentár), amelyet a következő években folytatni kívánok, lehetőséget teremt szélesebb körű felhasználásra vagy tudományos dialógusra. Ebben a tekintetben elsődlegesen a Teremtés könyvéhez írt magyarázatnak van jelentősége, minthogy ilyen típusú magyarázat eddig magyar nyelven nem jelent meg. Az eddig megjelent publikációk a felsőfokú teológiai képzésben már is használatnak örvendenek, de más felsőoktatási intézményekben is ismertek.

Hozzájárulok ahhoz, hogy az OTKA T 049108 nyilvántartási számú kutatás eredmény alapján készült zárójelentésemet, az OTKA Bizottság nyilvánosságra hozza, illetve a tudományos közönség számára ismert, elérhető archívumban archiválja.

2009. február 17.

Rózsa Huba